

REGISTERBLAD

Namn och datum: Mattias Jansson (981020), Mats Nordin och Björn Carlberg (990208)

OMRÅDE AV RIKSINTRESSE FÖR NATURVÅRD I STOCKHOLMS LÄN

Områdesnummer och namn:

NRO01033 TULLGARN – MÖRKÖ

Kommun: Södertälje (0181)

Kartblad: 9I NV och 10I SV

Area: Ca. 8 270 ha, varav 6 540 ha land och 1 730 ha vatten

Naturgeografisk region: 25 c

Kust/havsregion: IV Egentliga Östersjön

Agrara kulturlandskapsregioner: Mälardalens odlingsbygder

Landskapsformer: Sprickdalslandskap

Riksvärde

Odlingslandskap	Marint våtmarkskomplex	Marin strandäng	Flora
			Fauna
		Vassar	Fauna
	Rikt soligent kärr	Äng	Flora
	Naturbetesmark	Flora	
	Ädellövskog	Flora	
Kusthav	Fauna		
	Flora		

Värdeomdöme: Representativt odlingslandskap kring Tullgarn och på Mörkö med lång kontinuitet och förekomst av naturbetesmarker och ängsmark. Norra Mörkö och Tullgarn är exempel på kustnära, kompletta herrgårdslandskap av högsta klass. Stora havsstrandängar är utmärkande. På södra Mörkö finns ett småskaligt odlingslandskap med ålderdomlig struktur. Många av de naturliga fodermarkerna hyser artrika växtsamhällen med arter som blåsklöver, sumpgentiana, vildlin, kustarun, fältsippa, kattfot, revfibbla, slätterblomma, majviva, rosettjungfrulin, klasefibbla, ängsnycklar och honungsblomster. Området som helhet har länets största koncentration av högklassiga naturliga fodermarker och har stora skönhetsvärden.

Tullgarnsområdet har en varierande natur. Området kännetecknas av en rik förekomst av lövträd, där de ädla lövträden utgör ett markant inslag. Inom området finns marker av särskilt botaniskt intresse såsom nedlagda hagmarker, betesmarker, ädellövskogar, strandängar och kalkpåverkade områden. På strandängarna finns ett av Ostkustens största frätmarkspartier (saltfrätor). Flera värdefulla våtmarksob-

jekt finns inom området. Näset är ett marint våtmarkskomplex som utgörs av en botaniskt värdefull strandäng, vassar och grunda lerbottnar. "Skräddartorpskärr" väster om Skogstorp är ett välutbildat extremrikkärr (soligent källkärr) med en värdefull flora. "Långkärr", nordväst om Tullbotorp är ett betat källkärr med ovanligt rik flora. Biotopriekedomen ger även upphov till en rik fauna. Under senare år har en vildsvinstam etablerat sig inom området. Fågelfaunans rikedom är påfallande. Området är av särskild betydelse för rastande vadare, änder och grågäss.

I vikarna runt Tullgarn och längs Mörkö's västra sida finns vidsträckta grundområden. Dessa utnyttjas under vår, höst och vinter av stora mängder lätta dykänder, gäss och simänder. Det finns också artrika kransalgångar med flera rödlistade arter. De värdefullaste områdena är Hägnäsviken och Björkarösund. Grundområdena är också viktiga fortplantnings- och uppväxtområde för flera fiskarter, främst sötvattensarter. Bland annat är området viktigt för gös.

På Mörkö finns länets största ansamling av högt värderade naturbetesmarker. Bland dessa finns en mängd olika naturtyper representerade, bland annat öppna hagmarker, ekhagar, betad ädellövskog, samt sötvattens- och havsstrandängar. Kring Hörningsholm utbreder sig ett typiskt herrgårdslandskap med alléer, ekhagar och havsstrandängar av högsta värde. I området finns skyddsvärd lav- och svampflora knuten till ek. Hörningsholms varierade miljöer utgör också en av länets rikaste fladdermuslokaler. I området Björkarösund – Ledarön finns värdefulla ädellövskogsmiljöer med rik moss-, lav-, svamp och kärllväxtflora, stora grundvattenområden med rikt fågelliv och värdefull undervattensvegetation, samt en större strandäng. På södra Mörkö koncentreras de största arealerna av värdefulla naturbetesmarker kring gården Botten samt till Kålsö och Eriksö. Detta område har stora botaniska värden även genom sin artrika lundflora. Kålsö utgör också ett av länets rikaste lokaler för sällsynta epifytiska lavar. Vegetationshistorien på Kålsö och Eriksö har varit föremål för vetenskaplig beskrivning. Våtmarken vid Boviken som består av vassvegetation och marin strandäng har höga botaniska värden. Hela området hyser ett värdefullt fågelliv.

Huvudkriterier: A, B, C, D

Förutsättningar för bevarande: Fortsatt jordbruk med naturvårdsinriktad betesdrift och slåtterbruk. Korrekt skötsel av lundar och ädellövskogar. Områdets värden kan påverkas negativt av: Minskad eller upphörd jordbruksdrift och ängsbruk, skogsplantering på jordbruksmark, energiskogsodling, spridning av gifter eller gödselmedel utanför åkermark, bebyggelse, nydikningar, täkt, luftledning, master, vägdragningar. Grunda vattenområden kan påverkas negativt av vattenförorening, muddring och exploatering genom t.ex. båthamnar. Värdefulla skogsmiljöer bör skyddas mot avverkning eller andra skogliga åtgärder. De källpåverkade våtmarkerna kan förstöras om grundvattenförhållandena ändras i åsmaterialet i områdets norra del.

Säkerställande: Tullgarn är naturreservat och naturvårdsområde med fastställd skötselplan, beslutsdatum 1984-12-18. Kålsö är naturreservat med fastställd skötselplan, beslutsdatum 1992-11-10. Slessberget är naturreservat med fastställd skötselplan, beslutsdatum 1992-10-15. Eriksö är naturreservat med fastställd skötselplan, beslutsdatum 1998-02-23. Naturreservatsbildning pågår 1999 för Kalkberget som även är anmält till Natura 2000.

Områdets huvuddrag: I detta stora och variationsrika område finns en lång rad värdefulla naturtyper. Kring Tullgarn och på norra Mörkö finns representativa odlingslandskap i slotts- och herrgårdsmiljö. Mörkö's norra delar består av ett öppet och vidsträckt åkerlandskap dominerat av slottet Hörningsholm som är beläget på en klippa i landskapet. Här finns några havsstrandängar och en sötvattenstrandäng, men också vidsträckta vassar. Stora arealer i vattnen runt norra Mörkö är mycket grunda. Åkerlandsk-

pet avbryts av dungar med ädellövskog och vid slottet finns en fin parkanläggning med bland annat en mycket värdefull ekhage.

Tullgarnsområdet har en mycket varierande natur och uppvisar en stor del av de naturtyper som kan förekomma i östra Svealand. Ett flertal ovanliga och för naturvärden särskilt värdefulla naturtyper förekommer. Exempel är stora, mycket grunda havsvikar, stora havsstrandängar, ädellövskogar, ekhagar, urbergskalkhällar och soligena rikkärr. Det förekommer såväl beskogade som öppna kärr som sköts med slåtter eller bete. Rikedomen på naturtyper och kalk i berggrund och jordar gör att området har en exceptionellt rik kärlväxtflora, förmodligen motsvarad av stor artrikedomen i andra, mindre välundersökta organismgrupper.

Södra Mörkö utgörs av ett småskaligt och ålderdomligt odlingslandskap av skärgårdstyp, delvis även av skogsbygdskaraktär. På de branta bergryggar som karaktäriserar området växer hällmarkstallskog som tillsammans med annan barrskog täcker stora delar av området. Inslaget av ädellöv är dock stort. Här finns också småskaliga jordbruk med botaniskt rika ängs- och hagmarker. Ädellövdungarna på Kålsö och Egelsvik hyser rik ört- och kryptogamflora. Berggrunden på östra delen av Mörkö är på några ställen kalkhaltig vilket ger rik, kalkpåverkad vegetation. Hela området hyser ett rikt fågelliv.

I vissa delar av området finns ett stort inslag av naturbetesmarker och i Tullgarnsområdet även ett slåtterkärr. Vanliga naturtyper är öppen hagmark, betad havsstrandäng, ekhage och annan träd- och buskbärande hagmark. I hagmarkerna finns bitvis artrika växtsamhällen med arter som blåsklöver, sumpgentiana, ängsgentiana, vildlin, kustarun, fältsippa, kattfot, revfibbla, slåtterblomma, majviva, rosettjungfrulin, klasefibbla, ängsnycklar och honungsblomster.

Näset (Tullgarnsnäset) är väl känt för sina stora naturvärden knutna till ädellövskogslundar och betade havsstrandängar. Växtligheten är mycket artrik och välundersökt. Här finns bortåt 400 kärlväxter, varav flera är sällsynta. Vegetationen påverkas av kalkinslag i jordarna.

Skogen på Näset utgörs av lundar av lövskog som domineras av ädellövträd, framför allt ek men också alm, lind och lönn samt apel och hagtorn. I buskskiktet finns rikligt med hassel. I delar av området finns lundflora med arter som trolldruva, tandrot, vippärt, lundarv, vårärt, storrams och gulsippa. Bland lundgräsen förekommer bl.a. långsvingel, strävlost, lundelm och storgröe. Svampfloran i lunden är mycket rik med ett stort antal rödlistade arter, några med endast ett fåtal lokaler i landet.

Kring Näset utbreder sig vidsträckta betade havsstrandängar. På de sankare delarna av strandängarna finns en artrik och representativ strandängsflora. På strandängarna finns stora saltfrätor. På fastare mark finns växter som ängsskallra, darrgräs, stagg, ängsgentiana och klapperstarr.

Nässets strandängar är viktiga för rastande och häckande fåglar, särskilt vadare. Bland häckande arter kan nämnas rödbena, gulärta, ängspiplärka och tofsvipa. Även lundarna har rikt fågelliv. På Näset häckar regelbundet ett 90-tal fågelarter.

Fridö ligger strax utanför Näset. Ön är löv- och granbevuxen och har kalkberggrund. På kalkhällarna finns en välutvecklad och representativ lav-, moss- och krälväxtflora. Även molluskfaunan är rik. Skogen är naturskogsartad och hyser flera rödlistade svampar.

Kring den mycket grunda Häggnäsviken finns vidsträckta havsstrandängar. Efter återupptagen hävd har strandängarna fått stor betydelse för fågellivet. Till detta bidrar också de stora arealerna av mycket grunt vatten. Simänder, lätta dykänder, grågäss och vadare är mycket talrika under sträcktider. I viken finns tidvis upp till 2 500 grågäss under hösten. Strandängarna är också betydelsefulla för häckande vadare.

På de grunda bottarna finns ängar av kransalger, vilka dock betas tämligen hårt av gäss och svanar. Äldre uppgifter om rödlistade kransalger har inte kunnat återfinnas vid inventering under 1990-talet. Floran på strandängarna är förhållandevis trivial. Också vid Västerviken har för fågellivet värdefulla strandängar restaurerats genom att hävden återupptagits.

De norra delarna av slottsparken, Djurgården, har historiskt använts som jaktpark. Området har tidigare varit en öppnare ekhage, men har vuxit igen med yngre lövträd. På de äldre ekarna finns en mycket exklusiv lavflora med arter som gammelekslav, ekpricklav och grå skärelav.

Extremrikkärret Skräddartorpskärr är ett soligent källkärr med omgivande fuktängar. Området är känt för en exklusiv flora med arter som kärrknipprot, nålstarr, ängsnycklar, grönkulla och gräsull. Området hyser också en rik och varierad landmolluskfauna med arter som *Vertigo geyeri* och *Vertigo angustior*. Skräddartorpskärr sköts genom årlig lieslätter.

Källkärr Långkärr ingår i en naturbetesmark och har en skyddsvärd flora med arter som majviva, knagglestarr, kärrknipprot och källgräs.

Norr om Häggenäs finns en opåverkad alsumpskog omgiven av jordbruksmark. I skogen finns källor med järnockrautfällning. Skogen har en rik flora med t.ex. skogsnycklar, dvärghäxört, strutbräken, storgröe och dunmossa.

Sydväst om Hagdala finns ett område med örtrik barrskog. Buskskiktet utgörs av hassel, berberis och skogstry. I fältskiktet märks sårlåka, grönkulla, skogsknipprot och murgröna. Bland andra arter kan nämnas förekomsten av gräddticka, en av få lokaler i länet.

Strandängarna vid Skansundet är både botaniskt och ornitologiskt rika. Till detta bidrar det sandiga underlaget med grunda sandiga stränder, sandiga torrbackar och gräsmark på våt sand. På den torra sandryggen växer bland annat timjan och stagg. På strandängen möter den sydliga växten trift bl. a. klapperstarr som är vanligare norr ut i landet. Båda är dock ovanliga i dessa trakter. En än ovanligare sydlig strandängsväxt, glasört, har tidigare funnits på strandängen men har inte setts under senare år. Bland strandängsväxterna märks rödsäv, sumpgentiana, vildlin och kustarun. Skansundet är med sitt strömmande vatten och sina betade strandängar en värdefull rast- och övervintringslokal för vadare, svan, vigg och sothöns. Bland häckfåglarna märks rödbena, gulärta, större strandpipare samt vissa år änder som skedand, årta och gravand. Söder om strandängen ligger en tallbevuxen åskulle, Skansholmen. Här finns tynande rester av en exklusiv torrängsflora. Bland annat grusviva och fältsippa växer i få tynande exemplar i vägkanten vid färjelägets kö och i en campingplats med expanderande servicebebyggelse m.m.

Söder om Hörningsholms slott på Mörkö ligger en relativt stor hagmark som betas av hästar. Hagmarken är glest bevuxen med gamla ekar, på vilka man kan finna mycket sällsynta vedsvampar och lavar. Här växer t. ex. rödlistade arter som saffranstikka, parknål, ekpricklav och gammelekslav. Hagens fältskikt är mindre intressant ur botanisk synvinkel. Området runt Hörningsholm har också en rik fladdermusfauna med bl. a. de rödlistade arterna trollfladdermus och stor fladdermus.

Ledarön består av leriga sediment med uppstickande hällavsnitt som domineras av ädellövlundar med mycket rik vegetation, inte minst kryptogamer. Ett stort antal rödlistade svamp- och lavararter har påträffats på ön. Ädellövsksområdena tillhör de förnämsta i östra Södermanland med en rik lundvegetation. Dungar av ek, lind och andra lövträd samt hassel förekommer i riklig mängd. I floran i lövskogen märks ramslök, myska, lundkardborre, rutlåsbräken och bredbladiga gräs som lundslok, långsvingel och strävlost. De öppna markerna på ön betas. Stora delar av ön kantas av havsstrandängar med betes-

gynnade arter som saltarv, klapperstarr och kärrspira. Öns norra del kantas av breda vassbälten. Vassen når även fram till Dåderö skär, strax norr om Ledarön. Det allra mesta av den öppna marken har varit åker och hagmarksväxter hittas bara i små refugier.

Det mycket grunda Björkarösund hyser vadarfåglar, gäss och änder samt en rik vattenvegetation. Här finns en av länets största förekomster av havsnajas och rikligt av de annars mycket ovanliga kransalgerna hårsträfs och grönsträfs. Häckfåglar är bland annat vissa år simänder som skedand, årt och snatterand. Området är en av de mest frekventerade av höstarnas stora grågåsflokar i Tullgarn-Mörköområdet. Ovanligt stora flockar av sångsvan och salskrake utnyttjar sundet under sträcktider. Strandängarna på Mörkösidan har främst ornitologiska värden.

Vid Nora på västra Mörkö ligger en stor, öppen hagmark som vid Norafjärden i väster övergår i havsstrandäng. I den artrika och representativa hagmarksfloran finns till exempel låsbråken, vildlin, timjan, spåtistel och kattfot. I denna hage finns en av länets få stagghedar, en betesgynna vegetationstyp som framför allt finns i västra Sverige. Den domineras av det sträva och av korna ratade gräset stagg. På havsstrandängen finns en hävdgynnad flora med mindre vanliga arter som ormtunga, blåsklöver, sumpgentiana och ängsnycklar. I det grunda vattnet utanför strandängen växer hårsträfs, en mycket ovanlig kransalg.

På östra delen av Mörkö finns urbergskalk med en värdefull kalkflora, framför allt på Kalkberget vid Egelsvik. Här finns en sydvänd bergbrant som är bevuxen med ädellövskog. Den sällsynta kryptogamfloran har gjort Egelsvik till ett flitigt besökt exkursionsområde. Bland sällsynta arter kan nämnas svamparna liten jordstjärna och rostfjällskivling. I branten har man också funnit alvarplacodlav, *Squamaria gypsacea* som annars bara finns sällsynt på Öland och Gotland. Även längre söder ut, längs östra delarna av ön finns kalk i berggrunden, t. ex. i Sörängen, Baggtorp och Ekö längst i söder.

Vid Botten finns ett flertal fina hagmarker. De hyser en rik hävdgynnad flora med bl. a. ögontröst, Adam och Eva, spåtistel samt ett av länets rikaste bestånd av kattfot. Ned mot Kålsöfjärden övergår den öppna hagmarken i havsstrandäng. Vid gårdarna Nygård och Nöckna, väster om Botten finns fler hagmarker, vilka inte har så fin hagmarksflora. Det finns dock en hel del strandängar som tillsammans med dem på Botten är av betydande värde för strandängsfåglar.

Halvön Kålsö är, förutom ett centralt barrskogsparti, i huvudsak bevuxen med ädellövskog. Ek är det vanligaste trädslaget, men här finns också gott om lind och lönn. Buskskiktet är glest. Lundarna är frodiga och örtrika med exempelvis myska, lungört, tandrot, underviol, vippärt, vätteros och lundarv samt gräsen lundslok och långsvingel. Skogsområdet hyser intressant svamp- och lavflora knuten till ädellövträd. Med tolv rödlistade lavar tillhör området de rikare i länet. Exempel på ovanliga arter är vindlad klockmurkla, puderfläck och gammelekslav. Ädellövslogen på Kålsö avbryts av vackra hagmarker. Vid Lötén sträcker sig en stor betad hagmark med omväxlande friska och torra partier ned mot Kålsöfjärden. Trädskiktet domineras av stora ekar och almar, och i markskiktet finns en artrik och representativ hagmarksflora. I vikar längs stranden finns havsstrandängar där det bl. a. växer smultronklöver och kustarun.

På Eriksö dominerar barrskogen, även om ädellövdungar förekommer på flera håll. De öppna kulturmarkerna karaktäriseras av småbrutet lantbruk med mosaikartade åkrar, hagmarker, blandlövhagar och havsstrandängar. På de hävdade markerna växer arter som ormröt, vildlin, ögontröst och kattfot. Vid Harburens havsstrandäng växer bl. a. klapperstarr, som annars är ovanlig i länet.

I en rasbrant söder om Svalhagen växer ett almbestånd med bl. a. det ovanliga gräset storsvingel i fältskiktet.

Vid Ekö finns ett vackert och ålderdomligt jordbrukslandskap som präglas av närheten till havet. Inkilade mellan långsmala hällar ligger här betade hagmarker med hävdgynnad flora. Mot havet tar strandängar vid, där bland annat smultronklöver växer i rikliga mängder. På strandängarna häckar tofsvipa och rödbena.

På halvön Hornö finns naturskogsartade barrskogar och strandskogar med al med intressant svampflora. Ostticka, skorpticka och gulbrämrad flugsvamp är några av de sällsyntare arter som påträffats. "Berghuset", sydväst om Ekö, är den största glaciala blockgrottan i länet.

Anmärkningar: Av den nationella våtmarksinventeringens klass I-objekt ingår obj. nr. 09I8A04, 09I7A02 och 09I7B02. Området berörs av berörs av Länsstyrelsens program för bevarande av natur- och kulturmiljövärden i odlingslandskapet (objekt nummer 81-16, 81-17) och av nationell bevarandeplan för odlingslandskapet (objekt nummer AB8101, 81-004, 81-027, 81-029, 81-048, 81-066, 81-067, 81-079).

Området omfattar objekt nr. 81.24, 81.29, 81.30 och 81.31 i Länsstyrelsens naturvårdsprogram. Delar av området omfattas av bestämmelser i 4 kap. 1, 2 och 4 §§ miljöbalken. Området berör område av riksintresse för friluftsliv, F AB 9 Tullgarn och kulturminnesvården K AB 2, Tullgarn samt K AB 3 Mörkö – Oaxen – Hölö – Ytterjärna. Området fortsätter in i Södermanlands län och Nyköpings kommun.

Referenser

Björkhem, U. (red) 1992. Tullgarn. Länsstyrelsen i Stockholms län.

De Jong, J., 1996: Inventering av nyckelbiotoper för fladdermöss på Södertörn 1995.

Ekström, C. U., 1828: Beskrifning öfver Mörkö socken.

Elfström E., 1976: Geologiskt intressanta objekt i Stockholms län. Länsstyrelsen i Stockholms län. Rapport nr 1976:12.

Giegold, T. Tutturen, B., 1996: Inventering av kransalger inom sju kommuner på Södertörn 1995. Södertörnsekologerna 1996:1

Johansson, O. & Sand, K., 1997: Ängs- och hagmarksinventering i Södertälje kommun.

Länsstyrelsen i Stockholms län, 1983: Naturvårdsprogram för Stockholms län, del 1. Skyddsvärda områden för naturvård och friluftsliv. Naturvårdsenheten, Stockholm.

Länsstyrelsen i Stockholms län, 1984: Skötselplan för naturreservatet respektive naturvårdsområdet Tullgarn.

Länsstyrelsen i Stockholms län, 1985: Miljöatlas för Stockholms skärgård. Naturvårdsenheten, Stockholm.

Länsstyrelsen i Stockholms län, 1986: Skyddad natur i Stockholms län, Stockholm.

Länsstyrelsen i Stockholms län, 1993: Odlingsbygd i Stockholms län, del 1 –Natur- och Kulturmiljöer.

Länsstyrelsen i Stockholms län, 1993: Odlingsbygd i Stockholms län, del 2 –Äng och Hage.

Länsstyrelsen i Stockholms län, 1993: Ängar och hagar. Rapport nr 1993:18.

Länsstyrelsen i Stockholms län, 1995: Grus- och berginventering i Stockholms län. Rapport nr 1995:3.

Länsstyrelsen i Stockholms län, 1996: Naturkatalog för Stockholms län (remissupplaga).

Länsstyrelsen i Stockholms län, 1997: Våtmarksinventering i Stockholms län. Rapport nr 1997:1.

Malm, P-O, Ryberg, M., 1973: Ekbestånden på Tullgarns kronopark. Statens naturvårdsverk 405.

Naturvårdsverket, 1994: Myrskyddsplan för Sverige. Solna.

Naturvårdsverket, 1996: Nationell bevarandeplan för odlingslandskapet. Stockholm.

Nilsson, M., 1993: Ledarön i Södertälje kommun –Inventering och skötsel förslag. Naturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet.

Ryberg, M. 1971: The deciduous woods on the Näset peninsula at Tullgarn, provinse of Södermanland. Kungliga Svenska Vetenskapsakademiens handlingar, fjärde serien band 14 nr 1.

Statens naturvårdsverk, 1976: Områden av riksintresse för friluftsliv och naturvård PM 726, Fysisk Riksplanering.

Strid T., 1996: Fågelliv. Länsstyrelsen i Stockholms län.

Söderstam G. & Westman P., 1984: Grottor i Stockholms län. Länsstyrelsen i Stockholms län. Rapport nr 1984:7.

Södertälje Biologiska Klubb, 1971: Mörkös fåglar.

von Proschwitz, T. 1998: Landlevande mollusker i rikkärr i Stockholms län. Länsstyrelsen i Stockholms län. Rapport nr 1998:30.